

EN FLYGANDE START

SÅ GÖR TURISMEN
FATTIGA LÄNDER RIKARE

Anders Gustafsson & Lena Lindvall

JULI 2011

TIMBRO

Anders Gustafsson läser mastersprogrammet i nationalekonomi vid Lunds universitet
Lena Lindvall läser civilekonomprogrammet på Handelshögskolan i Stockholm.
Rapporten har skrivits inom ramen för Timbros Sommarsmedjan.

© Författarna och Timbro 2011

Omslagsbild: Fields of View @ Flickr Creative Commons

ISBN 91-7566-831-4

www.timbro.se

info@timbro.se

[<www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668314>](http://www.timbro.se/innehall/?isbn=9175668314)

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	5
INLEDNING	7
1. TURISMEN FÖRR OCH NU	9
1.1 Turismen i går.....	9
1.2 Turismen i dag.....	10
2. DEN FRAMFÖRDA KRITIKEN	11
3. ... OCH VARFÖR DEN MISSAR MÅLET	13
3.1 Turismens effekter på ekonomisk tillväxt	13
3.2 Turismens effekter i olika länder.....	14
3.3 Globalisering och informationsspridning	15
3.4 Läckage och utländskt ägande	16
3.5 Komparativa fördelar och lönenivåer	17
3.6 Kritiken mot flyget.....	18
3.7 Gammal kritik i nya kläder.....	19
4. AVSLUTNING	21
5. REFERENSER	23

SAMMANFATTNING

I föreliggande rapport tar vi upp de positiva aspekterna av turism och visar hur besöksnäringen i många länder är en viktig faktor för ökad tillväxt och fattigdomsbekämpning. Turism är ett sätt att öka kapitalinflödet i ett land och är ur ekonomisk synpunkt en exportvara, precis som telefoner eller kläder. Den enda skillnaden är att det är konsumenten som transporteras.

Men trots resandets positiva aspekter förekommer också en omfattande kritik emot turismen, vilken är inriktad på i huvudsak två områden. För det första hävdar kritikerna att intäkterna från turism inte kommer de fattiga länderna till godo eftersom pengarna läcker vidare till andra länder. För det andra sägs flyget och resandet i sig orsaka stora skador på miljön.

Den samlade kritiken mot turism är dock ofta illa underbyggd. I flera viktiga avseenden bygger kritiken på samma tunna argument som frihandelsmotståndarna använde i början av 2000-talet när globaliseringen ifrågasattes.

En genomgång av den ekonomiska forskningen visar tydligt att argumenten om läckage är överdrivna. Visserligen kommer inte alla intäkter från en resa värdlandet till del, men de pengar som faktiskt stannar kvar utgör en stor inkomstkälla för många människor. Kritikerna vill gärna räkna in sådana intäkter i läckaget som rimligtvis inte bör tillfalla turistlandet. Ett exempel är priset för flygbiljetter, vilket självfallet går till respektive flygbolag. Forskningen visar också tydligt att de som arbetar i turistsektorn i utvecklingsländerna i vissa fall tillhör den mera bemedlade delen av befolkningen.

Flyget släpper ut koldioxidutsläpp, det är korrekt. Men flyget står bara för några enstaka procent av de totala globala utsläppen. Med en effektivisering av flyget och bättre koordination mellan olika länders flygledning skulle utsläppen kunna minska ytterligare. Det finns goda möjligheter att förbättra flyget och minska miljöpåverkan utan att vi nödvändigtvis måste begränsa människors rörelsefrihet.

Vi finner också att motståndet mot turism inte har stöd av befolkningen i stort. En ny undersökning som Demoskop gjort på uppdrag av Timbro visar att 9 av 10 svenskar svarar ja på frågan om de tror att turism till fattiga länder är bra för ländernas utveckling.

Motståndet mot dagens turism grundar sig inte på tillförlitlig forskning utan i en missuppfattning om vad ekonomisk tillväxt innebär. Turism har i likhet med vanlig handel mycket positiva effekter på lång sikt. Att människor reser gör inte världen sämre. Tvärtom. Ju fler som reser och besöker nya länder, desto bättre förutsättningar ger vi fattiga länder att utvecklas och höja livskvaliteten för sina medborgare. I ljuset av detta bör vi resa mer och oftare.

INLEDNING

Sedan sol och bad blev en populär rekreation strax efter första världskriget har sättet vi semesterar på förändrats. Från charterns etablering på 1950-talet till avregleringen av flygmarknaden i början av 1990-talet har våra resvanor förändrats. Vi reser nu oftare, säsongsmässigt mer utspritt och längre sträckor än någonsin. Turism, framför allt med flyg som transportmedel, är inte längre enbart ett nöje för en begränsad skara i samhället utan en konsumtionsvara tillgänglig också för låg- och medelinkomsttagare. Med tiden har resmålen blivit fler, kostnaderna minskat och utbudet blivit alltmer varierat.

Den senaste tidens diskussion om turism har framför allt kretsat kring de negativa aspekterna av resande, i synnerhet har den så kallade all inclusive-turismen kritiserats. Begreppet läckage, i betydelsen att en del av intäkterna från turismen inte stannar i de lokala ekonomierna utan "läcker" till andra länder företrädesvis i västvärlden, är centralt i kritiken. Flyget har också varit föremål för hård och stundtals långtgående kritik. I Dagens Nyheter 2008 ifrågasatte skribenten Kajsa Ekis Ekman, med anledning av flygets koldioxidutsläpp, resandets existensberättigande. "Frågan är inte varför folk reser utan varför detta är tillåtet!"¹

Det finns förstås negativa aspekter med all mänsklig verksamhet. Turism och flygindustrin är inga undantag och varje bransch bör i så stor utsträckning som möjligt arbeta för att minimera dess skadliga effekter. Men givet att den gemensamma målsättningen är att förbättra situationen för fattiga länder och skapa långsiktigt hållbara lösningar vore det förödande om vi tillät begränsningar av den globala turismen. Framför allt för de människor som har det allra sämst ställt i de fattigaste länderna.

Den här rapporten syftar till att nyansera debatten och rikta uppmärksamhet mot de glömda och för tillfället förbisedda positiva aspekterna av turism och resande. Turism har i många länder varit en stark drivkraft bakom ekonomisk tillväxt och även bidragit till andra sektors utveckling. Bränsleförbrukningen för flyg har minskat drastiskt sedan 1970-talet. Även om flyget ofta framställs som den värsta miljöboven är dess andel av de globala koldioxidutsläppen i realiteten begränsad. Resandet har också flera andra värdefulla dimensioner, däribland dess underlättande av möten mellan människor och utbyte mellan olika kulturer.

Kritikerna av turism och resande gör det ofta lätt för sig, exempelvis beräknas läckaget ibland oförsiktigt. Misstaget att försöka jämföra länder eller situationer som har väldigt lite gemensamt med varandra innebär också en påtaglig risk att uppfattningen om att en begränsad turism, eller ingen turism alls, är bättre än nuvarande resmönster, får spridning. Och när man kritiserar lönenivåerna i turistländer är det i grund och botten endast en upprepning av de argument för protektionism som sedan länge använts mot exempelvis utländsk tillverkningsindustri. För ekonomier där en stor del av inkomster och sysselsättning är direkt eller indirekt beroende av turistnäring kan denna typ av kritik få långtgående negativa konsekvenser.

¹ Ekman (2008).

1. TURISMEN FÖRR OCH NU

1.1 Turismen i går

Det är svårt att avgöra när turism blev ett allmänt känt begrepp i Sverige. Men redan 1840 förekom ordet i artikeln "Hvad är en tourist?", skriven av Carl Jonas Love Almqvist och publicerad i Aftonbladet.² Visserligen var det inom den svenska adeln redan under 1600- och 1700-talen vanligt för unga män att genomföra en så kallad grand tour som en del i sin utbildning och utveckling.³ Detta innebar i de flesta fall en resa till ett eller flera länder i Europa, till exempel Italien eller Frankrike, för språkstudier eller andra former av förkovran vid något universitet. Denna del av det adliga bildningsidealet var förenat med höga kostnader och företeelsen var således reserverad för en mycket liten del av befolkningen. När borgerskapet växte fram under 1800-talet kom resandet att spridas. Snart fick allt fler inom den bredare medelklassen också råd att resa. Ångbåten och järnvägstrafikens framväxt i mitten av 1800-talet skapade möjligheter för långväga transport i förhållandevis hög hastighet samtidigt som kostnaderna minskade. Svenska Turistföreningen bildades 1885, ungefär samtidigt som många europeiska motsvarigheter.⁴ Under samma period startades också de första researrangörerna.

Resor till kurorter och brunnsdrickning var vanliga nöjen för överklassen under 1800-talet, men det var först efter första världskrigets slut som sol och bad slog igenom på bred front. Solbrännan gick från att vara en klassmarkör för människor som arbetade utomhus till att bli ett tecken på att personen var mån om sitt utseende, och kanske viktigare, hade råd att koppla av i solen. När den första semesterlagen i Sverige antogs av riksdagen 1938 lades grunden till den turism för den allmänna befolkningen som växte fram under de efterföljande årtiondena. Inledningsvis reste svenskarna framför allt inom landets gränser, men tack vare bilens och senare även flygets snabba utveckling började en växande andel också att semestra utomlands.

Den första charterverksamheten i Sverige startade i mitten av 1950-talet. Till en början reste man främst till Spanien. Flygbranschen var vid denna tid fortfarande hårt reglerad och de resor som såldes inkluderade både hotellvistelse och helpension. Det dröjde ända till 1993 innan flygmarknaden formellt avreglerades, vilket ledde till att reguljärtrafiken på allvar konkurrensutsattes och även utländska aktörer kunde sälja resor till svenska turister.

Flygets etablering och utbredning bidrog till ett ökat utbud av resmål, men också till förändrade preferenser. Spanien, som till en början dominerat, fick konkurrens av Italien, Grekland och Turkiet. Lågprisflygbolagens framväxt förändrade resebranschen ytterligare. I dag är till exempel charterverksamhet till storstäder som London, Paris eller Rom ovanligt.

Sammantaget har detta tillsammans med flygets teknologiska utveckling gett upphov till förändringar i valet av resmål och under vilken del av året vi reser utomlands. Resmål som ligger långt bort är i dag mer lättillgängliga och en solsemester under vinterhalvåret utgör därför ett möjligt alternativ till en resa under sommarmånaderna. I dag kan man flyga direkt från Stockholm till Thailand på drygt tio

² Aspelin (1961).

³ Tengling et al (2004).

⁴ STF (2011).

timmar. Det ska jämföras med den första flygningen mellan Stockholm och Mallorca 1955. Då tvingades man mellanlanda i både Göteborg, Malmö, Stuttgart och Marseilles och planet landade inte på flygplatsen på Mallorca förrän dagen efter avresan.⁵

1.2 Turismen i dag

Turismen förväntas under 2011 bidra med ungefär 9,1 procent till den globala bruttonationalprodukten, BNP, indirekta effekter inkluderade. Det motsvarar cirka 5 992 miljarder dollar.⁶ Turismens bidrag till Sveriges BNP beräknas vara 5,6 procent år 2011⁷, medan de totala effekterna av turism i mindre industrialiserade länder är betydligt större. Exempelvis är motsvarande andel för Maldiverna 70,5 procent.⁸

Sett till sysselsättning är turismen världens största tjänstesektor. År 2011 beräknas turism och resande sysselsätta 3,4 procent av det totala antalet anställda i världen. Om man inkluderar indirekta effekter är andelen ännu högre, hela 8,8 procent.⁹

Genom turismens tillväxt och utbredning har också synen på resande och turister förändrats sedan Carl Jonas Love Almqvist frågade sig vad en turist är. För att ha varit en obligatorisk del av utbildningen av unga adelsmän har turism utvecklats till att i vår tid vara en viktig exportvara. I klarspråk genererar turism tillväxt. Men utvecklingen av turismen har löpt parallellt med en växande kritik mot resor som fenomen.

Till exempel förbjöd den gambiska regeringen år 2000 turister att bo på all inclusive-hotell. Målet med förbudet var att minska det ekonomiska läckaget.¹⁰ Och den 1 januari 2011 trädde ny italiensk lagstiftning i kraft som innebär att hotell och andra verksamheter som tillhandahåller logi i Rom tar ut en speciell skatt för turister. Beroende på bostadsstandarden är skatten 1–3 euro per dygn. Syftet med turistskatten sägs vara att ekonomiskt stödja Roms ansträngningar att organisera kommunala tjänster och att garantera och effektivisera standarden på turisternas vistelse i staden. Skatten tas ut de 10 eller 5 första nätterna under vistelsen, beroende på om man bor på hotell eller vistas på en campingplats.¹¹

Det finns sannolikt fler exempel. Gemensamt för policyförändringarna i Gambia och Italien är att de endast påverkade ländernas turism. I Gambia ville man se till att en större del av inkomsterna från turismen stannade i landet. Lagen upphävdes dock bara ett år efter införandet efter att flera researrangörer helt enkelt hade slutat sälja resor till landet. Turistskatten i Italien kommer antagligen inte att få människor att sluta resa till Rom, men intäkterna från skatten är låga, för att inte säga försumbara, i relation till potentiella skador. För två personer som bor tre nätter på ett trestjärnigt hotell blir totalsumman 12 euro, vilket motsvarar kostnaden för två koppar cappuccino vardera i centrala Rom. De eventuella vinsterna är således små. Däremot riskerar man att skapa en irritation bland besökarna, särskilt eftersom skatten måste betalas kontant vid utcheckningen från hotellet.

⁵ Fritidsresor (2011).

⁶ WTTC (2011a).

⁷ WTTC (2011b).

⁸ WTTC (2011c).

⁹ WTTC (2011a).

¹⁰ Ashley, Boyd & Goodwin (2000).

¹¹ Comune di Roma (2011).

2. DEN FRAMFÖRDA KRITIKEN ...

Stora delar av kritiken som riktas mot turism som fenomen, både i medier och från forskarhåll, tar fäste på begreppet läckage. Hur stort läckaget är beror på vilket land man studerar. Rent generellt är läckaget från turismen emellertid större i utvecklingsländer än i industrialiserade länder. Vidare påverkas resultatet i stor utsträckning av hur beräkningen görs och hur stor del av kostnaderna för en resa man tar hänsyn till och anser bör tillfalla värdlandet.

Kopplat till diskussionen om begreppet läckage påstås det ofta att turism utarmar det lokala näringslivet. Detta gäller framför allt så kallad *enclave tourism*, när turisterna huvudsakligen stannar inom ett begränsat område i ett land och spenderar majoriteten av sina pengar inom dess hägn. Kritiken är tvåbent. Ett argument är rent ekonomiskt. Turister som tillbringar sin semester skilda från den inhemska befolkningen bidrar därmed inte heller till det lokala näringslivet. Resemodellen har också fått kritik eftersom turisterna i allmänhet har begränsad kontakt med lokalbefolkningen och inte tar del av kulturen i landet. Mycket av kritiken har inriktats på all inclusive-turism, en reseform där resenärerna redan vid köpet av resan betalar för andra tjänster utöver flygbiljetten och hotellvistelsen, till exempel måltider, dryck och olika nöjesaktiviteter. Vad som ingår skiljer sig naturligtvis åt mellan olika resor och arrangörer.

Ytterligare en synpunkt som ofta förs fram, speciellt i diskussionen om all inclusive-turism, är att hotellen som erbjuder den här typen av ackommodering inte drivs eller ägs av lokala entreprenörer utan av globala hotellkedjor eller researrangörer. Denna del av diskussionen är tydligt kopplad till debatten om läckage. I vilken utsträckning kritiken är befogad beror på vilka länder man studerar, precis som vid beräkningar av läckage.

Arbetsvillkoren för de lokalt anställda är ett annat återkommande diskussionsämne, där jämförelsen mellan lönen för en anställd på ett hotell i Egypten och lönen för en svensk hotellanställd av vissa anses tyda på djupa orättvisor. Resultatet och storleken på dessa skillnader påverkas av hur jämförelsen görs. Alltför ofta köpkraftsjusteras inte lönerna. Jämförelserna görs dessutom nästan alltid mellan olika länder i stället för med de lokala alternativ som finns till att arbeta på ett hotell, till exempel arbetstillfällen i jordbrukssektorn eller på den lokalt ägda restaurangen.

Även flygresorna föranleder kritik, i synnerhet hur flygets koldioxidutsläpp påverkar miljön. Men också att det bara är en liten del av världens befolkning som över huvud taget flyger engagerar och väcker kritik. I relation till FN:s klimatmål släpper en flygresor till Thailand ut mer än den per person tillåtna kvoten för vad som krävs för att nå de uppsatta klimatmålen. Jennie Dielemans skriver i boken *Välkommen till paradiset!* om klimatkompensation av flygresor, det vill säga möjligheten att betala ett högre pris för flygandet och genom det bidra till exempelvis plantering av skog eller investeringar i miljövänlig energiteknik. Klimatkompensation är en illusion av att det går att köpa sig fri från sitt miljöansvar, sammanfattar hon kritiken mot begreppet, och menar att den rika delen av världen därför "kan fortsätta resa på bekostnad av fattigare människors miljöutrymme".¹²

Slutligen ryms i kritiken av turismen också ett påtagligt motstånd mot en viss livsstil och ett visst sätt att semestra. Kritikerna av all inclusive-turism fokuserar inte bara på att det är ett sätt för

¹² Dielemans (2008).

resebolagen att förbättra sina marginaler, utan också på att det leder till en ökad konsumtion, både av mat och av alkoholhaltiga drycker.¹³ Schyst resandes rapport *Utsugning av vissa, guldkant för andra?* innehåller en fältstudie utförd i Dominikanska republiken. I skildringarna fäster författaren inte bara vikt vid att hotellet ordnade de flesta av aktiviteterna, vilket minimerade kontakten med lokalbefolkningen. Rapportförfattaren kände sig också manad att tillägga att "Många turister kunde varken tala engelska eller spanska, vilket också gjorde kontakten med lokalbefolkningen svår".

En del av kritikerna verkar tycka att man som turist inte bara har ett ansvar för de ekonomiska konsekvenserna av sitt resande, utan att man också måste ta del av den lokala kulturen och lära sig språket för att vara en ansvarsfull turist.

¹³ Sveriges radio (2011); Schyst resande (2011)

3. ... OCH VARFÖR DEN MISSAR MÅLET

3.1 Turismens effekter på ekonomisk tillväxt

Ekonomisk tillväxt är ett komplicerat begrepp som inte är helt enkelt att ta till sig. Tillväxt mäts vanligen i hur mycket BNP har ökat procentuellt jämfört med föregående år. Av den anledningen är det lätt att få för sig att tillväxt i första hand är av intresse för statistiker och ekonomer. Men tillväxtbegreppet angår oss alla eftersom det pekar på den mängd varor och tjänster som produceras i ett land. Ju högre BNP, desto större möjligheter för invånarna att konsumera, antingen i form av fler varor och tjänster eller genom högre kvalitet på dessa. När ett land ökar sin export förbättras samtidigt möjligheten att öka importen av sådant som inte kan produceras inom landets gränser. För fattiga länder innebär tillväxt i klartext att fler människor får möjlighet att äta sig mätta, får tillgång till någon form av sjukvård samt ekonomiska möjligheter att låta sina barn gå i skolan.

All modern forskning visar att hög och stabil tillväxt är en nödvändig förutsättning för att ett land ska klara av att ta sig ur fattigdom och misär.¹⁴ För att bekämpa fattigdom är det därför av största betydelse att man undersöker vilken typ av politik som leder till högre tillväxt eftersom detta är den enda metod som bevisligen fungerar på lång sikt. Det är också viktigt att notera att även små ökningarna i tillväxten får betydande effekt långsiktigt. På samma sätt som en någon procents högre ränta efter ett antal år resulterar i mycket mer pengar på bankkontot kommer ett land med något större tillväxt än grannländerna snabbt att bli avsevärt mycket rikare.

Det finns ett stort antal publicerade nationalekonomiska forskningsartiklar som granskar turismens effekter på tillväxten. I vissa har ett enskilt land studerats, i andra har forskarna tittat på flera länder parallellt för att se om det finns generella samband. En av anledningarna till att mycket av denna forskning i allmänhet inte har tagits upp är sannolikt att den är svår genomtränglig.

Forskarna Paulo Nunes och Tiagao Sequeira från universitetet i Beira i Portugal har i en artikel publicerad i tidskriften *Applied Economics* visat hur turismen påverkar tillväxten i 94 olika länder.¹⁵ Nunes och Sequeira visar att en ökning av turismen med 1 procent leder till ökad ekonomisk tillväxt på 0,1 procent. Givet de stora möjligheter som finns för en ökad turism i många länder är detta ett väldigt kraftfullt resultat. Forskarna har också genomfört tester för små fattiga länder, vilket ger lika starka effekter. I sin artikel skriver de:

”Faktum är att små länder inte gynnas av att specialisera sig på turism mer än det genomsnittliga landet. Däremot gynnas alltid fattiga länder av att specialisera sig på turism.”¹⁶ (Författarnas översättning.)

En liknande studie utfördes av Chun-Ping Chang och Chien-Chiang Lee från Taiwan. Resultaten, som publicerades i tidskriften *Tourism Management*, pekar på stora tillväxteffekter av turism.¹⁷ Forskarna har studerat 55 olika länder, uppdelade i OECD-länder, Asien, Sydamerika och Afrika söder om Sahara. Studieresultaten visar att ökad turism har större betydelse för tillväxten i fattiga länder

¹⁴ Aghion & Howitt (2008).

¹⁵ Nunes & Sequeira (2008).

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Chang & Chien-Chiang (2008).

jämfört med i rikare länder. Detta är intressant eftersom läckaget från turism alltid är större i fattigare länder än i rika länder. Forskarnas slutsats förtjänar att citeras:

”I ljuset av dessa resultat bör alla regeringar hjälpa turistindustrin expandera så mycket som möjligt och samtidigt fokusera på viktiga långsiktiga reformer.” (Författarnas översättning.)¹⁸

De stora intäkterna från turismen gör det möjligt för fattiga länder att satsa på reformer för att öka produktiviteten, däribland infrastruktur och utbildning.

3.2 Turismens effekter i olika länder

Studier som tar upp flera länder (så kallade paneler) är oftast bra för att fånga de stora trenderna och se övergripande fenomen. Men det kan också vara bra att lyfta fram erfarenheter från enskilda länder. Det finns studier på de flesta stora turistnationer. I denna rapport kommer vi att redovisa studier över Spanien, Egypten och Turkiet eftersom dessa länder är mycket populära turistdestinationer för svenska resenärer.

Spanien

Spanien har sett en enorm ökning av antalet besökare sedan Francoregimen öppnade landet för utländska turister 1959. Både Kanarieöarna och Mallorca är än i dag synnerligen populära resmål för svenska semesterfirare. De spanska nationalekonomerna Jacint Balaguer och Manuel Cantavella-Jorda har studerat de långsiktiga tillväxteffekterna av förändringarna.¹⁹ De konstaterar att turismen innebar ett stort inflöde av utländskt kapital som bidrog till att Spanien kunde investera i maskiner och infrastruktur som var nödvändiga för att kunna bygga upp en fungerande industri. I motsats till teorin om läckage noterar forskarna att inflödet av utländskt kapital har lett till stora positiva effekter även på andra områden.

Egypten

Trots en stor ökning av turismen i Egypten är landet fortfarande inte särskilt rikt. Detta beror primärt på långvarig korruption och ineffektivitet i ekonomin till följd av det diktatoriska styret i landet. Den tyske nationalekonomen Christian Steiner har pekat på hur positiva effekter turismen har, trots begränsningar av politiska och konstitutionella förutsättningar.²⁰ Steiner noterar bland annat att de flesta kritiker av turism inte sätter jobben i turistsektorn i relation till andra lokala jobb. Det är förvisso sant att en hotellanställd i Egypten har en förhållandevis låg lön jämfört med en hotellanställd i Sverige. Men i jämförelse med andra relevanta, lokala jobb i Egypten är lönerna i turistsektorn höga, faktiskt så höga att de anställda tillhör den rikaste tredjedelen av befolkningen. En genomsnittlig årslön inom turistsektorn var år 2005 runt 1 480 dollar, medan den inom jordbrukssektorn bara var 250 dollar. Att kritisera de låga lönerna inom turistsektorn är enligt Steiner därför ett utslag av naiv idealism och en alltför västerländsk och orealistisk syn på ekonomisk utveckling. Även om det politiska systemet är i behov av omfattande förbättringar är det ofrånkomligt att turismen har förbättrat livet för miljontals egyptier.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Balaguer & Cantavella-Jorda (2002).

²⁰ Steiner (2006).

Turkiet

En liknande utveckling kan man se i Turkiet. Trots politiska problem har landet haft hög tillväxt de senaste åren. En viktig förklaring är intäkterna från turismen. De turkiska nationalekonomerna Lokman Gunduz och Abdalnasser Hatemi-J beskriver det som turismledd tillväxt, en variant på begreppet exportledd tillväxt.²¹ På samma sätt som de sydostasiatiska tigrarna blev rika genom export av billiga varor finns det länder, däribland Turkiet, som utvecklas genom turism.

3.3 Globalisering och informations spridning

Turismen har också andra positiva effekter. Kanske allra viktigast är dess bidrag i strävan att få till stånd ekonomisk, politisk och social utveckling och förbättrad kontakt med omvärlden. Spanien, Grekland, Turkiet och Egypten är exempel på länder som alla har blivit mer globaliserade i takt med att turismen ökat. Detta leder delvis till högre tillväxt, men det är också en viktig utveckling i sig. I en artikel av nationalekonomerna Andreas Bergh och Therese Nilsson som publicerades i tidskriften *World Development* konstateras att globaliserade länder har högre medellivslängd än länder som är mindre globaliserade, även när man kontrollerar för andra faktorer, till exempel BNP.²² En ökad globalisering är därför viktig. Givetvis finns det mängder av framför allt politiska åtgärder som måste till för att ett land ska bli mer globaliserat, men ökad turism är en viktig faktor.

Över huvud taget kan man konstatera att inflytande från omvärlden är positivt. I en artikel i *Washington Post* beskriver journalisterna Nick Gillespie och Matt Welch, vanligtvis verksamma på *Reason Magazine*, hur tv-serien *Dallas* påverkade diktaturen Rumänien i positiv riktning.²³ Den tidigare diktatorn, Nicolae Ceaușescu, valde att tillåta tv-serien därför att han trodde att den skulle visa rumänerna hur dekadenta och giriga medborgarna i USA var. Reaktionen blev dock den omvända. De fattiga rumänerna förundrades i stället över den lyx och prakt som fanns i USA. Liknande historier finns från andra länder bakom järnridån. Bland annat visades filmen *Vredens druvor* i Sovjet för att visa hur arbetarna i USA utnyttjades och slet i jordbruket. Men i stället för att bli upprörda häpnade tv-tittarna av att även arbetarklassen i USA hade råd med något så exklusivt som en T-Ford.

Även i diktaturens Kuba har turismen bidragit till ett visst, om än begränsat, inflöde av information till den stängda ön. Guiden Fabian Gustavsson beskriver hur en liten pojke drömmer om att bli en turist när han blir stor.²⁴ När man ser hur mycket bättre levnadsförhållandena är i andra länder ger det näring åt de egna drömmarna om en bättre framtid. Förhoppningsvis kommer många på Kuba att inse att det är tack vare det ekonomiska systemet i väst som turisterna är så mycket rikare än kubanerna och därmed arbeta för förändring av den ineffektiva planekonomin.

Historierna är givetvis av anekdotisk karaktär, men öppna informationskanaler och kommunikation med omvärlden är ett problem för totalitära regimer. Det går inte att bortse ifrån att utbyte mellan länder i allmänhet är av godo och bidrar till att inspirera befolkningarna i fattiga länder att ställa högre krav på sina politiska ledare. Diktaturer bygger på att försöka minska befolkningens tillgång till

²¹ Gunduz & Hatemi-J (2005).

²² Berg & Nilsson (2010)

²³ Gillespie & Welch (2008).

²⁴ Gustavsson (2011).

information och framhålla det egna landets överlägsenhet. I globaliseringens tidevarv och genom turism blir detta allt svårare.

3.4 Läckage och utländskt ägande

Den del av kritiken mot turism som handlar om läckage bygger på att tillväxten blir lägre eftersom en del av pengarna försvinner ut ur landet. Det är sant att läckaget i många länder är mycket stort, ibland mer än 70 procent. Men metoden som används för att beräkna läckage är högst olämplig eftersom man inkluderar kostnader som inte rimligtvis bör hänföras till värdlandet. Forskarna Caroline Ashley och Jonathan Mitchell vid Overseas Development Institute, en av Storbritanniens ledande tankesmedjor för utvecklingsfrågor, har granskat begreppet läckage.²⁵ Beräkningarna av läckage inkluderar ofta kostnaden för flygbiljetten, trots att internationella flygresor knappast är något som produceras av värdländerna. Att intäkterna från en resa mellan Sverige och Grekland tillfaller det svenska flygbolaget och inte den grekiska staten torde göra få upprörda. Men eftersom flygbiljetten är en stor del av kostnaden för en charterresa innebär ett inkluderande av denna att läckaget per automatik kommer att bli mycket högt, även i de fall när lokalbefolkningen får en stor andel av övriga intäkter.

Vidare är det inte märkligt att man exempelvis importerar alkohol till muslimska länder där det sällan finns lokala bryggerier. Som Ashley och Mitchell konstaterar grundar sig uppfattningen om läckage ofta på dålig matematik och är därför sällan relevant för utformningen av praktisk policy. Import är inte per definition något negativt, även om turismkritiker ofta vill framhålla att allt som inte är lokalproducerat skulle vara dåligt för turistlandet. Detta är lika felaktigt som att tro att de boende i Göteborg skulle påverkas negativt av att många av delarna till de bilar som tillverkas på Volvofabriken på orten, ursprungligen kommer från underleverantörer i andra länder.

Likaså är det inte i sig negativt att ett företag har utländska ägare. Att nämnda Volvo ägs av kinesiska Geely är knappast särskilt kontroversiellt. Många stora svenska företag ägs i dag ifrån utlandet, antingen direkt som dotterbolag eller via olika investmentbolag. Det innebär inte att Sverige är exploaterat eller utnyttjat. Forskning visar också att utvecklingsländer som har mycket utländska direktinvesteringar växer snabbare än dem som inte har det.²⁶

På samma vis är det märkligt att anta att bara för att en vara produceras i ett land så ska all förtjänst av försäljningen tillfalla just det landet. Ägare och underleverantörer, som många gånger finns i andra länder, kommer givetvis också att ta del av intäkterna. Det är därför märkligt att diskussionen om läckagets storlek i turismindustrin så tydligt är i fokus när ingen längre diskuterar motsvarande läckage inom tillverkningsindustrin. Det är givetvis långt ifrån all vinst från en tillverkad Iphone som tillfaller Flextronics som sätter samman telefonen i sina fabriker i Kina. Det mesta går till Apples huvudkontor i Kalifornien i USA. Det är värt att fråga sig på vilket sätt Kina skulle påverkas positivt om tillverkningsindustrin, som sysselsätter miljoner människor, försvann ur landet. Det är heller inte rimligt att all vinst av tillverkningen av varor ska tillfalla Kina. Även de som utvecklar och marknadsför varor har rätt att få betalt för sitt arbete. Begreppet läckage är problematiskt främst eftersom man med det antyder att länderna som tar emot turisterna har rätt till all vinst och att inget ska gå till dem

²⁵ Ashley & Mitchell (2007).

²⁶ Hansen & Rand (2006).

som finansierar flygandet och som i många fall även bidragit till uppbyggnaden av till exempel infrastruktur.

Det finns också påtagliga positiva aspekter av utländskt ägda hotell i form av ökade kontrollmöjligheter, både vad gäller arbetsmiljö och löneavtal. Om de svenska researrangörerna äger hotellen alternativt har ett starkt samarbete med lokala entreprenörer underlättas kontrollen av att lokala avtal följs. Det finns också ytterligare aspekter av kontroll, exempelvis hygienfaktorer. Att länder blir populära turistmål handlar inte bara om sol och bad utan också om att resenärer inte ska riskera att bli sjuka av lokal mat och dryck. En turist som en gång blivit matförgiftad på en resa är antagligen inte särskilt benägen att komma tillbaka till samma plats. Om kontrollen av hygien ökar minimerar man riskerna för detta och bidrar på det sättet både till att människor väljer att återkomma samt till att fler över huvud taget överväger landet som ett möjligt resmål.

Man bör slutligen sätta intäkterna från turismen i relation till övriga lokala intäkter. Trots ett relativt högt läckage kan det vara så att intäkterna är väldigt stora i förhållande till alternativet. Ekonomen Chris Sandbrook tar i en forskningsartikel upp Uganda. Där förhåller det sig på precis detta sätt. Läckaget till trots så överstiger intäkterna från turism vida alla andra tillgängliga inkomstkällor för befolkningen.²⁷ Sandbrook betonar särskilt att läckaget i sig inte säger något om hur betydelsefull turismen är. I de områden i Uganda han har studerat vore det därmed ett stort misstag att se turismen som en negativ faktor. Tvärtom framhåller han just dess betydelse för fattigdomsbekämpningen. Det är därför anmärkningsvärt att Schyst resande väljer att citera just Sandbrook som källa angående det höga läckaget, utan att nämna hans påpekande att turism ändå är välgörande.²⁸

3.5 Komparativa fördelar och lönenivåer

Förutom att studera turismens betydelse för den ekonomiska tillväxten kan det också vara på sin plats att gå igenom de teoretiska argumenten för varför det är rimligt att anta att turism bidrar till tillväxt i fattiga länder. Fattiga länder kan framför allt konkurrera med sin billiga arbetskraft eftersom de saknar avancerad teknologi eller stora kapitaltillgångar. Detta brukar kallas komparativa fördelar, alltså att länder fokuserar på det som de relativt sett är bäst på. Huruvida det finns andra länder som är bättre i jämförelse är inte avgörande, det viktiga är att man får det bättre genom att satsa på att producera det man är relativt sett bäst på och importera det man är sämre på. I utvecklingsländer handlar det ofta om att satsa på industrier som är arbetskraftsintensiva helt enkelt därför att man har stor tillgång till billig arbetskraft. En fördel med att exportera tjänster är också att dessa tenderar att vara arbetskraftsintensiva, det vill säga att många personer krävs för att producera dem. Varuproduktion kan man i viss mån ersätta med maskiner, men än så länge finns det inga maskiner som kan ersätta vare sig en kock, bartender eller turistguide.

I länder som dessutom har ett varmt och behagligt klimat är turism självfallet en bra exportvara. Sol och bad kan dock inte skickas utomlands, i stället måste konsumenterna komma till landet och konsumera tjänsten på plats. Turismen skapar på detta sätt en möjlighet för länderna att använda en viktig naturresurs (kanske den enda) samtidigt som det är en arbetskraftsintensiv industri.

²⁷ Sandbrook (2010).

²⁸ Schyst resande (2011).

Flera av de största turiststäderna är uppbyggda endast för turism och alternativt näringsliv att falla tillbaka på saknas många gånger. I många av dessa länder är klimatet och naturen extremt ogästvänlig och lämpar sig därför inte för så mycket annat än just turism. Hurghada och Sharm el-Sheikh i Egypten men även Kanarieöarna är exempel på detta. Hurghada var tills för bara några år sedan en liten fiskeby i Saharaöknen men har på kort tid vuxit och har i dag flerdubblat sin storlek för att kunna ta emot både inhemska turister och resenärer från utlandet. Staden är uppbyggd kring framför allt dykning och vattensporter och är ett populärt resmål även på vintern eftersom området är väldigt soligt. Den genomsnittliga årliga nederbörden är drygt 5 mm. Än så länge har intäkterna från turismen inte genererat någon större alternativ sysselsättning inom exempelvis industrin. Om turismen försvann skulle många människor i staden inte längre kunna livnära sig, eftersom det inte finns något alternativ till sysselsättning i området.

Man kan jämföra med en betydligt rikare stad, Las Vegas i USA. Staden ligger mitt i Nevadaöken och är vad den är i dag endast tack vare sina satsningar på turism och hasardspel. Genom dessa näringar kunde Las Vegas utvecklas från en sömning småstad till dagens miljonstad.

Det är också viktigt att komma ihåg att löner som är låga med västerländska mått mätt inte nödvändigtvis är låga för den inhemska befolkningen. De flesta fattiga människor lägger väldigt lite pengar på resor utomlands eller på importerade varor. De köper framför allt sin mat och sina kläder på hemmamarknaden. Priset på mat i Thailand är betydligt lägre än i Sverige, lönerna måste därför anpassas till lokala förhållanden för att kunna utvärderas. Detta kallas att köpkraftsjustera. Det intressanta är inte vad det står på ens löneutbetalning utan hur mycket man kan köpa för den summan. Även om fattigdomen är utbredd i många av de länder som svenskar ofta turistar i är det inte alltid fullt så eländigt som en del reportage vill göra gällande.

3.6 Kritiken mot flyget

En del av kritiken mot det ökande flygandet bygger på att flyget fortfarande är ett transportmedel som i hög utsträckning är reserverat för en väldigt liten del av världens befolkning. Den huvudsakliga kritiken tar dock sikte på de koldioxidutsläpp flyget orsakar och flygindustrins påverkan på miljön. Enligt FN-organet Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC, står flyget för cirka 2 procent av de globala koldioxidutsläppen.²⁹ Men bränsleförbrukningen, och därmed utsläppen, är i dag mindre än hälften av motsvarande nivåer på 1970-talet, detta främst till följd av omfattande effektivisering inom flyget.³⁰ Vidare har flygsträckorna i sig och sättet man startar och landar varit föremål för effektivisering, framför allt under det senaste årtiondet. Gröna inflygningar är ett relativt nytt begrepp som innebär att man koordinerar flygledningarna vid start och landning för att därigenom undvika att flygplan får vänta i luften på att kunna landa på flygplatsen vid målet. Vidare kan man enligt detta sätt att flyga också använda motorn mindre och glidflyga den sista delen av flygsträckan. Därmed minskar utsläppen ytterligare.³¹

Ett avgörande problem med att implementera detta flygsätt är bristen på koordination mellan flygledningarna i olika länder. Luftrummen ägs därtill av respektive stat och för att få flyga igenom dessa zoner krävs flygbolagen på en avgift. De organisatoriska och byråkratiska hindren för att

²⁹ Swedavia (2011).

³⁰ Volvo Aero (2011).

³¹ Arlanda Stockholm Airport (2011).

effektivisera flyget är således betydande. Den, ur miljöperspektiv, ineffektiva organisationen innebär också att många flygsträckor inte är den kortaste vägen från start till mål. Man flyger med andra ord omvägar. Om luftutrymmet över Belgien är fullt kan ett flygplan tvingas ta vägen antingen väster- eller österut vid en flygning mellan Frankrike och Sverige, med ökade utsläpp som följd.

Bränslekostnaden står för ungefär en tredjedel av omkostnaderna för flygbolagen. Det finns således starka incitament att minska bränsleförbrukningen. Exempelvis lanserade företaget Airbus i slutet av förra året en omarbetad version av flygmodellen A320 med den skillnaden att den nya versionen förbrukar 15 procent mindre bränsle. Flygplanstypen har sedan dess blivit den mest sålda i historien.³²

Avslutningsvis bör det tilläggas att flygandet förväntas öka de kommande åren, både i frekvens och i antal resenärer. Delvis bidrar de senaste årens kraftiga prisfall, men framför allt beror det på att inkomsterna för många människor i världen stiger. Att inte tillåta dem att resa på samma sätt som flera generationer västerlänningar innan dem vore en synnerligen negativ utveckling. I stället bör målet vara att fler ska ges möjligheten att resa, inte färre.

Målet för kritiken bör alltså inte vara flygandet som fenomen, utan de utsläpp flyget orsakar. Genom att effektivisera flygbranschen och förbränningsmotorerna kan man fortsätta det viktiga arbetet med att minska utsläppen av olika miljöskadliga ämnen. Fri rörlighet och valfrihet i hur man reser är viktiga beståndsdelar i vårt samhälle. Att försöka stoppa historien eller att, som vissa kritiker vill, försöka spola tillbaka bandet, är inte ett konstruktivt sätt att lösa problemet.

3.7 Gammal kritik i nya kläder

För ungefär ett decennium sedan var debatten om globalisering och frihandel intensiv. Organisationer som Attac protesterade mot vad de upplevde vara en orättvis handelspolitik där världens rika länder vann ökat välstånd på de fattiga ländernas bekostnad.

Tio år senare kan man konstatera att organisationer som Attac, som sade sig kämpa för människor i tredje världen, hade fel. Frihandel, det vill säga handel utan tullar eller importkvoter, är bra för alla parter, vilket var en tidig upptäckt inom nationalekonomin. Anledningen till detta är, som tidigare nämnts, att man inte måste vara bäst på alla områden utan kan dra nytta av sina komparativa fördelar. Detta noterade den brittiske ekonomen David Ricardo redan 1817. Stöd kom senare från de svenska ekonomerna Eli Heckscher och Bertil Ohlin samt amerikanen Paul Krugman. Både Ohlin och Krugman har för övrigt belönats med Nobelpriset i ekonomi för sin forskning på området.³³

Det teoretiska och empiriska stödet för frihandelns positiva effekter har lett till en ökad acceptans för utbyte och handel med utvecklingsländer. Men diskussionen har hittills framför allt handlat om export av varor. Tjänster är i flera avseenden fortfarande en kontroversiell fråga. När det lettiska byggföretaget Laval inpartnerade sig i Sverige ledde detta exempelvis till stora protester och en omfattande debatt om lönedumpning. De flesta tjänster som konsumeras produceras dock lokalt och är inte utsatta för global konkurrens. Få åker till exempel utomlands för att klippa håret. Således är det inte märkligt att man förväntar sig att utvecklingsländer framför allt ska exportera

³² *The Economist* (2011).

³³ Krugman & Obstfeld (2006).

varor som jordbruksprodukter eller kläder. Men i en diskussion om tillväxt finns det egentligen inga direkta skillnader mellan att ett land producerar en vara på hemmaplan och skickar den till ett annat land där den konsumeras, och att kunden kommer till landet och konsumerar varan på plats. Den stora debatten i Sverige angående Laval handlade snarare om att byggbranschen historiskt sett inte varit van vid utländsk konkurrens och därför reagerade så kraftigt för att förhindra en utveckling som skulle vara negativ för deras medlemmar men positiv för resten av befolkningen.

Av just detta skäl är debatten om frihandel relevant också för turistsektorn. På samma sätt som utvecklingsländer gynnas av att kunna sälja sina varor till andra marknader utan tullar eller andra hinder, gynnas dessa länder av att turister konsumerar varor och tjänster på plats.

Motståndet mot turism måste därför sättas i ett sammanhang. I många turistländer är ett varmt klimat och långa sandstränder de enda "råvaror" som finns att tillgå. Eftersom det är svårt att exportera solsken och bad är det ofta endast möjligt att dra ekonomisk nytta av dessa tillgångar om man låter människor från andra länder komma på besök. Genom att motverka internationell turism riskerar många utvecklingsländer att gå miste om stora ekonomiska förtjänster och möjligheter att utvecklas. Ett stopp för turism skulle sannolikt få samma förödande effekter på dessa länder som massiva tullar på trä och järnmalm skulle ha fått på Sverige om omvärlden vid tiden för industrialiseringen i slutet av 1800-talet hade valt en annan väg.

AVSLUTNING

Turismens kritiker är förtjusta i att lyfta fram enskilda exempel på fattigdom och miljöförstöring. Det är svårt att inte bli berörd av dessa ofta mycket starka skildringar av mänskliga livsöden. För många svenskar som reser till världens mindre gynnade länder kan insikten om turistlandets fattigdom vara brutal. Samtidigt är kritikerna av turism inte ärliga när de spänner bågen. Den avgörande orsaken till fattigdom är en allmän brist på utveckling. Eller som Indira Gandhi konstaterade:

”Fattigdom är den värsta typen av miljöförstöring.”³⁴

Om någon i dagens Sverige hade kunnat besöka en svensk stad för tvåhundra år sedan hade denne också säkerligen reagerat över den fattigdom och det armod som utmärkte vårt land. Att hävda att turism sker på bekostnaden av den fattiga världens miljöutrymme är naivt. För fattiga personer är de viktigaste målen i livet att få en bättre ekonomi för sig själv och för sina barn, något som bara är möjligt genom tillväxt. Det teoretiska miljöutrymme som turismkritikerna vill skydda kommer sannolikt mycket längre ner på listan än en högre levnadsstandard.

Att förbättra levnadsstandarden för människor i utvecklingsländer är en av våra viktigaste politiska frågor. I en undersökning som Demoskop genomförde på uppdrag av Timbro fick drygt 1 100 personer frågan om de ansåg att turism från rika länder gynnade fattiga länder. Resultatet var tydligt. Nio av tio svarade ja på frågan. Svenskar har således en god förståelse för betydelsen av tillväxt och turismens starkt välgörande effekter. Därför är det beklämmande att kritikerna av turismen inte vill se de möjligheter för ekonomisk utveckling som turismen ger. De tragiska exempel på hur människor utnyttjas gör att man inte ser skogen för alla träd. Likaså betraktar kritikerna inte jobben i turistsektorn i relation till andra relevanta alternativ. För en hotellbyggare från Burma som jobbar i Thailand är det inte ett alternativ att jobba för svensk minimilön. Alternativet är ofta att jobba i någon andra sektor för samma, eller lägre, ersättning.

Det råder konsensus i den ekonomiska forskningen om att turism leder till ekonomisk tillväxt. Beräkningarna av läckage är ofta överdrivna eller felaktiga och ignorerar betydelsefull information. Om man vill hjälpa människor i utvecklingsländer att ta sig ur fattigdom vore minskad turism kontraproduktiv.

Detta är inte skäl att nöja sig med nuvarande ordning. Om Europas länder i större utsträckning fann sätt att samarbeta om hur luftrummet ska användas skulle flygresor kunna göras rakare och därmed snabbare. Bättre kommunikationer som öppnar för en större andel gröna landningar skulle alltså vara både miljövänligt och mer kostnadseffektivt. En rimligare beskattning av koldioxid, antingen via utsläppsrätter eller genom en punktskatt, vore också önskvärd. EU:s nuvarande system för utsläppsrätter är förvisso ett steg i rätt riktning, men har på grund av ett alldeles för frikostigt utgivande av rättigheter lett till att priset blivit för lågt för att ha någon effekt (och omfattar i dagsläget inte heller flygbolag).

Svenska researrangörer har också ett ansvar att se till att deras hotell följer lokala regler och avtal. Att svenska minimilöner inte gäller i Egypten är knappast särskilt uppseendeväckande. Givetvis är det

³⁴ Kapur (2009).

omöjligt att ha kontroll på alla led i produktionsprocessen, men i de led som resebolagen upphandlar är det högst rimligt att kräva att underleverantörer ska följa landets gällande lagar.

Men en stor del av kritiken mot turism handlar som tidigare konstaterat inte enbart om flygets effekter på miljön. Minst lika viktig är den underliggande kritiken av svenskarnas konsumtionsmönster. Kritiken som tidigare riktades mot masskonsumtion har med tiden i stället kommit att riktas mot "massturismen". Budskapet kokas ofta ner till att turisterna, i synnerhet all inclusive-resenärerna, inte tar del av den lokala kulturen på platsen utan nöjer sig med att bara sola och bada.

Men i ett fritt samhälle bör det inte finnas något krav på att människor ska ägna sin lediga tid åt att förkovra sig i vare sig kultur eller nationella sedvanor. Konsumtion av varor och tjänster gör världen bättre även om de som konsumerar varorna inte nödvändigtvis alltid är medvetna om sin insats.³⁵ Detta gäller också all inclusive-resenärer. Denna typ av resande bör, precis som exempelvis backpacking, betraktas som en diversifiering av resandet. All inclusive som reseform har dessutom gjort det möjligt för framför allt familjer med små marginaler i vardagsekonomin att resa utomlands utan att riskera att spräcka semesterbudgeten.

Så länge fattigdom existerar kommer det finnas sorgliga historier värda att lyfta fram. Att dessa berättas vidare är onekligen mycket viktigt i arbetet med att sprida ökad kunskap om människors livssituationer. Men i takt med att världen blir rikare kommer skildringarna av människor som lider och utnyttjas i sina försök att skaffa mat för dagen sannolikt också att bli allt färre. Turism är givetvis inte en universallösning. Men inte desto mindre kan sektorn ge många utvecklingsländer en flygande start på sin fortsatta utveckling.

³⁵ Frycklund (2007).

REFERENSER

- Aghion, Philippe & Howitt, Peter W (2008), *The economics of growth*. Cambridge: MIT Press.
- Arlanda Stockholm Airport (2011), "Gröna inflygningar", läst 2011-07-13, <www.arlanda.se/sv/Information-om/Miljoarbete/Minskade-utslapp-av-koldioxid/Flygtrafiken/Grona-inflygningar/>.
- Ashley, Caroline & Mitchell, Jonathan (2007), "*Leakage*" claims : muddled thinking and bad for policy?. Overseas Development Institute, London.
- Ashley, Caroline, Boyd, Charlotte & Goodwin, Harold (2000), "Pro-poor tourism : putting poverty at the heart of the tourism agenda", läst 2011-07-02. ODI, Natural Resource perspectives, 51, mars, <www.odi.org.uk/resources/download/2096.pdf>.
- Aspelin, Kurt, red (1961), *Hvad är en tourist? : brev och korrespondenser från en utrikes resa*. Göteborg: Akademiförlaget/Gumpert.
- Balaguer, Jacint & Cantavella-Jorda, Manuel (2002), "Tourism as a long-run economic growth factor : the Spanish case". *Applied Economics*, vol 34 (7).
- Bergh, Andreas & Nilsson, Therese, 2010, *Good for Living? On the Relationship between Globalization and Life Expectancy*. World Development, Elsevier, vol. 38(9)
- Chang, Chun-Ping & Chien-Chiang, Lee (2008), "Tourism development and economic growth : a closer look at panels". *Tourism Management*, vol 29 (1).
- Comune di Roma (2011), "Overnight accomodation tax in Rome", läst 2011-07-13, <en.turismoroma.it/oggi_a_roma/focus/contributo_di_soggiorno_a_roma>.
- Dielemans, Jennie (2008), *Välkommen till paradiset!*. Stockholm: Atlas.
- The Economist* (2011), "Climbing through the clouds", 9-15 juli, läst 2011-07-15
- Ekman, Kajsa Ekis (2008), "Turismen – vår tids kolonialism". *Dagens Nyheter*, 26 augusti.
- Fritidsresor (2011), "Charterbranschens historia", läst 2011-07-13, <www.fritidsresor.se/36665/Omforetaget/Historik/Charterbranschens-historia/>.
- Frycklund, Jonas (2007), *Yppighetens nytta*. Stockholm: Timbro.
- Gillespie, Nick & Welch, Matt (2008), "How 'Dallas' won the cold war". *Washington Post*, läst 2011-07-15, <www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2008/04/25/AR2008042503103.html>.
- Gunduz, Lokman & Hatemi-J, Abdalnasser (2005), "Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?". *Applied Economics Letters*, vol 12 (8).
- Gustavsson, Fabian (2011), "Kontrasternas Kuba", Apollo, läst 2011-07-13, <www.apollo.se/se/hur-vill-du-resa/rundresor/vara-guider-berattar/pages/kontrasternas-kuba.aspx>.
- Hansen, Henrik & Rand, John (2006), "On the causal links between FDI and growth in developing countries". *The World Economy*, vol 29 (1).

Kapur, Akash (2009), "Pollution as another form of poverty", *New York Times*, 2009-10-08, läst 2011-07-15 <www.nytimes.com/2009/10/09/world/asia/09iht-letter.html>.

Krugman, Paul & Obstfeld, Maurice (2006), *International economics : theory and policy*. 7 ed. Boston: Addison-Wesley.

Nunes, Paulo Macas & Segueira, Tiago Neves (2008), "Does tourism influence economic growth? : a dynamic panel data approach". *Applied Economics*, vol 40 (18).

Sandbrook, Chris G (2010), "Putting leakage in its place : the significance of retained tourism revenue in the local context in rural Uganda". *Journal of International Development*, vol 22 (1).

Schyst resande (2010), "Happy hour i paradiset", läst 2011-07-15, <<http://www.schystresande.se/upl/files/43499.pdf>>.

Schyst resande (2011), "Utsugning av vissa, guldkant för andra?", läst 2011-07-15, <www.schystresande.se/upl/files/52960.pdf>.

Steiner, Christian (2006), "Tourism, poverty reduction and the political economy : Egyptian perspectives on tourism's economic benefit in a semi-rentier state". *Tourism Planning & Development*, vol 3 (1).

STF (2011), Svenska Turistföreningen, läst 2011-07-13, <www.svenskaturistforeningen.se/sv/Om-STF/STF-i-dag/>.

Swedavia (2011), läst 2011-07-13, <swedavia.se/sv/Swedavia/Miljo/>.

Sveriges Radio (2011), P1 Kaliber, 2011-05-22, <sverigesradio.se/topsy/ljudfil/3106920.mp3>.

Tengling, Monica et al (2004), *Turism bas : faktabok*. Malmö: Liber ekonomi.

Volvo Aero (2011), "Aero miljö", läst 2011-07-13, <[www.volvoaero.com/SiteCollectionDocuments/VAC/new%20site/documents/2011/AERmiljö_2011\(2\).pdf](http://www.volvoaero.com/SiteCollectionDocuments/VAC/new%20site/documents/2011/AERmiljö_2011(2).pdf)>.

WTTC (2011a), "Travel and tourism economic impact world 2011. London: World Travel and Tourism Council, läst 2011-07-15, <www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/world_regional_2011-pdf.pdf>.

WTTC (2011b), "Travel and tourism economic impact Sweden 2011". London: World Travel and Tourism Council, läst 2011-07-17, <www.wttc.org/bin/file/original_file/sweden_report_2011-pdf.pdf>.

WTTC (2011c), "Travel and tourism economic impact Maldives 2011". London: World Travel and Tourism Council, läst 2011-07-19, <www.wttc.org/bin/file/original_file/maldives_report_2011-pdf.pdf>.